

PRUTHENIA

Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim

TOM
VII
2012

O DROGACH, SZLAKACH, BABACH, PRUSACH I METODZIE CZYLI NA MARGINESIE POLEMIKI MIĘDZY MATEUSZEM BOGUCKIM A ROBERTEM KLIMKIEM¹

Podobnie jak Mateusz Bogucki, aczkolwiek z nieco odmiennych powodów, sięgnęłam po czwarty tom czasopisma *Pruthenia* zawierający artykuł Roberta Klimka o drogach rozprzestrzeniania się dirhemów na terytorium pruskim². Zajmuję się mianowicie rekonstrukcją szlaków komunikacyjnych, stąd moje zainteresowanie nie tylko wspomnianą, ale i wcześniejszą publikacją autorstwa R. Klimka traktującą o tzw. babach pruskich i ich lokalizacji względem sieci drożnej Prus³. W obu tekstach autor zaledwie zarysował przyjęte przez siebie metody badawcze, do czego z uwagi na niewielkie rozmiary publikacji posiadał pełne prawo. Żywiłam wszakże nadzieję, iż w przygotowywanej dysertacji o sieci komunikacyjnej ziem pruskich we wczesnym średniowieczu R. Klimek w wystarczającej mierze zgłębi ową skomplikowaną problematykę. Już jednak polemika tegoż z Mateuszem Boguckim toczona na łamach piątego tomu *Pruthenii* stała się impulsem do zabrania głosu w tejże kwestii.

Na samym początku warto zaznaczyć, iż tematyka dawnej komunikacji należy do przedsięwzięć naukowych o szczególnym stopniu trudności, wymagany jest tu bowiem warsztat erudycyjny kilku dyscyplin naukowych takich jak archeologia, historia, geografia, kartografia, toponomastyka czy teoria transportu. Ów interdyscyplinarny charakter badań decyduje zapewne o tym, iż studia poświęcone *stricte* komunikacji należą do nielicznych. Tym bardziej przeto cieszy podjęcie tegoż zagadnienia przez R. Klimka (zwanego dalej Autorem), niemniej przy lekturze jego artykułów nasuwa się kilka wątpliwości natury zwłaszcza metodycznej.

¹ M. Bogucki, *Występowanie dirhemów na ziemiach pruskich*, *Pruthenia*, 2010, t. V, s. 253–258; R. Klimek, *O dirhemach, Prusach i poszanowaniu prawa, czyli w odpowiedzi dr. Mateuszowi Boguckiemu*, *Pruthenia*, 2010, t. V, s. 259–265.

² R. Klimek, *Występowanie dirhamów oraz próba rekonstrukcji dróg ich rozprzestrzeniania się na obszarze plemion pruskich w VIII–X w.*, *Pruthenia*, 2009, t. IV, s. 215–239.

³ R. Klimek, *Baba na drodze. Kontekst lokalizacji antropomorficznych rzeźb kamiennych wobec systemów komunikacyjnych w Prusach*, [w:] *Pruskie baby kamienne. Fenomen kulturowy czy europejska codzienność?*, red. J.M. Łapo, G. Białuński, Olsztyn 2007, s. 80–99;

W tekstach R. Klimka próżno szukać precyzyjnego wyjaśnienia pojęcia „szlak”, nawet wówczas gdy odrzuca on absolutnie definicję przytoczoną przez M. Boguckiego. Tymczasem wbrew temu co pisze R. Klimek, objaśnienie tego terminu zaproponowane przez M. Boguckiego ma sporo wspólnego z metodologią, tak historyczną, jak i głównie archeologiczną w zakresie badań nad ustaleniami przebiegu dróg lądowych. Po pierwsze – dróg tego okresu (choć i późniejszych także) rozpatrywać nie należy w kategoriach konstrukcji inżynierskich o określonych cechach technicznych, a raczej jako rezultat spontanicznych działań ludzkich, z czasem dopiero powtarzalnych⁴. Rytm średniowiecznych podróży dyktowały bowiem „pory roku, warunki atmosferyczne i inne siły natury”⁵ wskutek czego droga pozbawiona stałego torowiska oferować mogła wiele wariantów dotarcia do celu zgodnie zresztą ze słowami kapitułarza karolińskiego „ubi nunc necesse est”⁶. W rezultacie tego uważa się za zjawisko w średniowieczu powszechne – a zdaniem Normana J.G. Poundsa szczególnie na obszarze Europy Środkowej i Wschodniej – kilka równoległych dróg tworzących szeroki (nawet do 100 m!) trakt⁷. Funkcjonowanie owych „wielopasmówek” potwierdzają przede wszystkim zdjęcia lotnicze⁸, ale również i badania archeologiczne jak cytowany przez M. Boguckiego fragment drogi z Wolina do Reclawia, której szerokość oscylowała między 15 a 18 m⁹.

Wobec tego zdziwienie wywołuje całkowite zanegowanie przez R. Klimka pojęcia „strefy drożnej/komunikacyjnej” stosowanej w literaturze, w sytuacji gdy wykluczyć nie można istnienia dróg sezonowych¹⁰. By jednak nie być posądzonym o swo-

⁴ B.P. Hindle, *Medieval Roads*, Aylesbury 1989, s. 5–6; idem, *Roads*, [w:] *Medieval Archaeology. An Encyclopedia*, red. P.J. Crabtree, New York-London 2001, s. 406; również wg ustaleń językoznawców pierwotne drogi powstawały jako koleiny po przeciągnięciu czegoś ciężkiego (sani, wozu) bądź też poprzez wykarczowanie, trzebieenie lasu na danym obszarze (vide np. rosyjskie *деревня* bądź polskie *przecinka, przesieka*), Л.В. Куркина, *Из наблюдений над некоторыми названиями дорог и тропинок в славянских языках*, ЭТИМОЛОГИЯ, 1968, s. 94, 100; M. Jakubowicz, *Dzieje Słowian w świetle rekonstruowanej leksyki prasłowiańskiej*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki pamięci Profesora F. Sławskiego*, red. J. Rusek, W. Boryś, L. Bednarczuk, Kraków 2002, s. 128.

⁵ J. Wielowiejski, *Główny szlak bursztynowy w czasach Cesarstwa Rzymskiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 8.

⁶ Cyt. za N.J. G. Pounds, *An Historical Geography of Europe 450 BC – AD 1330*, Cambridge 1980, s. 411.

⁷ Ibidem; A. Rosset, *Drogi i mosty w średniowieczu i w czasach odrodzenia*, Warszawa 1974, s. 26–27.

⁸ B.P. Hindle, *Medieval Roads...*, ryc. 1–8; por. też D. Denecke, *Methoden und Ergebnisse der historisch-geographischen und archäologischen Untersuchung und Rekonstruktion mittelalterlicher Verkehrswege*, [w:] *Geschichtswissenschaft und Archäologie. Untersuchungen zur Siedlungs-, Wirtschafts-, und Kirchengeschichte*, red. H. Jankhun, R. Wenskus, Singmaringen 1977, s. 464–465.

⁹ W. Filipowiak, *Najstarszy trakt Pomorza*, [w:] *Munera archaeologica Iosepho Kostrzewski quinquagesimum annum optimarum atrium studiis deditum peragenti ab amicis collegis discipulis oblata*, red. K. Jażdżewski, W. Hensel, W. Kočka, Poznań, s. 385.

¹⁰ S. Wyslouch, *Dawne drogi Polesia. Ze studjów nad historją gospodarczą Polesia w XVI–XVIII w.*, Ate-neum Wileńskie, 1937, t. XII, s., mapa między stronami 176 i 177; J. Powierski, *Z najnowszych badań nad rolą środowiska geograficznego w dziejach północno-wschodnich ziem Polski w średniowieczu*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej KMW), 1976, nr 1 (131), s. 101; T. Wąsowiczówna, *Wczesnośredniowieczna sieć drożna na Podlasiu*, [w:] *Dzieje Sokolowa Podlaskiego i jego regionu*, red. J. Kazimierz-

istą ucieczkę od problemu, czyli dowolne i schematyczne łączenie punktów na mapie, bezpieczniejszym wydaje się operowanie terminem przestrzeni hodologicznej (od greckiego *hodos* – droga), czyli przestrzeni możliwego ruchu ograniczonej przez mniej lub bardziej sprzyjające uwarunkowania środowiskowe¹¹. Takie podejście implikuje potrzebę określenia komunikacyjności środowiska geograficznego danego terenu, a więc przyjrzenia się jego cechom z punktu widzenia ich użyteczności dla celów komunikacyjnych z uwzględnieniem przeszkód jakie stawia ono połączeniom¹². Zabieg ów, przy zważeniu na zmiany naturalne i antropogeniczne, winien być przeprowadzany przy rekonstrukcji dawnych szlaków komunikacyjnych zawsze [podkreślenie – E. S.], niezależnie od tego czy dysponujemy w miarę zadowalającą lub nie (jak w przypadku terytoriów pruskich co w szczególności akcentuje Autor) bazą źródłową.

Po drugie – R. Klimek zdaje się nie dostrzegać różnicy między „szlakiem” a „drogą”, których to pojęć używa zamiennie, co nie jest oczywiście błędem, ale jedynie wtedy gdy mamy świadomość, że terminy te nie są tożsame, a przynajmniej nie powinny jawić się takowymi dla badacza dawnej komunikacji. W przeciwieństwie do drogi – tworu jak najbardziej materialnego, szlaki dalekosiężne rozpatrywać trzeba w kategoriach niematerialnych i abstrakcyjnych, a to dlatego, że „oparte są na znacznej liczbie najdogodniejszych w danym okresie szlaków lokalnych” [czyli dróg – E. S.]¹³; ich jedynym materialnym śladem mogą być zatem np. artefakty interpretowane jako importy.

Konstatacja ta jest o tyle ważna, że determinuje przebieg postępowania badawczego na dwóch poziomach, a mianowicie – najpierw odtwarzamy lokalną sieć połączeń, a dopiero wówczas wśród połączeń lokalnych identyfikujemy połączenia interregionalne, które „ulegają mniejszym lub większym przesunięciom związanym z gospodarczo-społecznym rozwojem ośrodków terytorium, przez które przebiegają”¹⁴. Tak więc szlaki dalekosiężne również pozbawione są stałego torowiska, a można by rzec nawet w dwojnasób: bo wykorzystują drogi lokalne czyli także sezonowe ich odcinki (poziom lokalny) oraz – co ważniejsze – o ich wygenerowaniu decydują ośrodki przeżywające w danym czasie okres prosperity gospodarczej, politycznej czy kulturalnej (poziom międzyregionalny)¹⁵.

---

ski, Warszawa 1982, s. 42–43; H. Weczerka, *Les routes terrestres de la Hanse*, [w:] *L'homme et la route en Europe occidentale Au Moyen Age et aux Temps modernes*, red. Ch. Higounet, Auch 1982, s. 102.

¹¹ U. Forczek-Brataniec, *Widok z drogi. Krajobraz w percepcji dynamicznej*, Katowice 2008, s. 49.

¹² K. Bromek, *Geografia komunikacji*, Warszawa 1951, s. 7.

¹³ A. Poppe, *Gród Wołyń*, *Studia Wczesnośredniowieczne*, 1958, t. IV, s. 288; D. Denecke, op. cit., s. 433; E. Kowalczyk, „*Nazwy obronne*” *Słup, Samborza i Zawada a zagadnienie obrony stałej ziem polskich w średniowieczu*, Warszawa 1992, s. 117–118; por. też stwierdzenie J.N. Sadowskiego: „wyprawy handlowe ze stron dalszych wchodzą zawsze na te drogi, które warunki mniejszowych wymian już poprzednio zakreśliły”, J.N. Sadowski, *Drogi handlowe Greków i Rzymian przez porzeczca Odry, Wisły, Dniepru i Niemna do wybrzeży Morza Bałtyckiego*, Pamiętnik Akademii Umiejętności, Wydział filologiczny i historyczno-filozoficzny, t. III, Kraków 1876, s. 2.

¹⁴ A. Poppe, op. cit., s. 288.

¹⁵ Por. też E. Siemianowska, *W sprawie metody badań szlaków dalekosiężnych*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia*, t. 33 (w druku).

Poza tym, jeśli rozważamy systemy komunikacyjne danego terytorium, co – jak sam zapewnia – R. Klimek czyni¹⁶, analizie poddać należy również drogi wodne¹⁷, szczególnie, że dla społeczeństw na tym etapie rozwoju przyjmuje się funkcjonowanie dalekosiężnych szlaków komplementarnych (kombinowanych) czyli wykorzystujących zarówno drogi wodne, jak i lądowe¹⁸. Uznanie owej komplementarności stanowi kolejny zresztą argument za rozdzielnym traktowaniem „drogi” i „szlaku”. I w tym względzie rację przyznać należy M. Boguckiemu czyli osobie, która – podkreślmy – deklaruje się jako niekompetentna w zagadnieniu dawnej komunikacji. Punkt wyjścia dla wykreślenia szlaków dalekiego zasięgu stanowią w takim razie drogi lokalne, które wszakże rzadko kiedy (choćby z uwagi na opisany uprzednio zły na ogół stan dróg średniowiecznych) stają się przedmiotem badań archeologicznych, a jeśli już – bada się zwykle drogi wewnętrzne czyli położone w obrębie lub bliskim sąsiedztwie grodzisk. W związku z ową niedogodnością przebieg dróg lokalnych rekonstruuje się w oparciu o obiekty, na których uwagę swą zazwyczaj koncentrują archeolodzy, a które to postępowanie badawcze wynika z podnoszonego w literaturze wzajemnego, nierozzerwalnego powiązania drogi z innymi elementami osadnictwa¹⁹. Dzięki naniesieniu ich na mapę otrzymujemy obraz sieci osadniczej i drożnej zarazem w postaci jej „negatywu” co w ujęciu geograficznym nazwać można „sumą dróg obudowanych”²⁰.

Autor słusznie zatem opiera swe badania na studiach osadniczych, aczkolwiek ani nie wyjaśnia przyczyny przyjęcia takowej procedury, ani nie przytacza żadnej definicji osadnictwa, co powinno być normą przy podejmowaniu tego typu studiów. Ostatni z wymienionych braków prowadzi do dość nieraz zaskakujących stwierdzeń oraz wniosków np. wówczas, gdy wylicza on wyznaczniki przebiegu dawnych tras: „wczesnośredniowieczne grodziska, sieć osadnicza oraz znaleziska monet z tego okresu”²¹.

¹⁶ R. Klimek, *Baba na drodze...*, s. 80.

¹⁷ O znaczeniu komunikacji wodnej dla społeczeństw pierwotnych por. Z. i S. Kurnatowscy, *Znaczenie komunikacji wodnej dla społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych w Polsce*, [w:] *Słownikoznawstwo w Europie*, red. Z. Kurnatowska, Wrocław, t. I, s. 117–123; oraz termin „fluwializacja” ukuty bezpośrednio dla wczesnego średniowiecza, charakteryzującego się wedle jego twórcy dominującym znaczeniem transportu wodnego, R.S. Lopez, *The Evolution of Land Transport in the Middle Ages, Past and Present*, 1957, t. IX, s. 22–23.

¹⁸ W. Krzyżanowski, *Zagadnienia teoretyczno-ekonomiczne geografii transportu*, Przegląd Geograficzny, 1957, t. XXIX, s. 302; Ch. Westerdahl, *The relationship between land roads and sea routes in the past – some reflections*, Deutsches Schifffahrtsarchiv, 2006, t. XXIX, s. 59–114; E. Siemianowska, *O zastosowaniu modeli teoretycznych w badaniach nad ośrodkami miejskimi w średniowieczu*, *Archaeologia Historica Polona*, t. 22 (w druku).

¹⁹ T. Wąsowiczówna, *W sprawie metody badań przebiegu wczesnośredniowiecznych dróg lądowych Polski*, *Przegląd Zachodni*, 1953, t. IX, s. 320; por. także B. Janowski, *O odległościach jako czynnika rozwoju kultury. Studium społeczno-przyrodnicze*, Lwów 1908, s. 5; S. Weymann, *Ze studiów nad zagadnieniem dróg w Wielkopolsce od X do XVIII wieku*, *Przegląd Zachodni*, 1953, t. IX, s. 200.

²⁰ S. Golachowski, B. Kostrubiec, A. Zagożdżon, *Metody badań geograficzno-osadniczych*, Warszawa 1974, s. 40.

²¹ R. Klimek, *Baba na drodze...*, s. 81.

Nie bardzo bowiem wiadomo co Autor rozumie pod określeniem sieć osadnicza, skoro odróżnia ją zdecydowanie od grodzisk i skarbów.

Bardziej skomplikowana wydaje się być konkluzja kończąca artykuł o babach pruskich, gdzie R. Klimek stwierdza, że „kamienne rzeźby antropomorficzne występowały w miejscowościach, przez które przebiegały w średniowieczu szlaki”²², co znów odebrać można w dwojaki sposób. Otóż, jeśli autor miał tu na myśli zwykłe drogi (bo jak wiemy nie odróżnił ich od szlaków) wysnuć tak oczywistego wniosku w świetle przyjmowanej na gruncie archeologii i geografii historycznej definicji osadnictwa zdumiewa. Wedle rozwinięcia zdania wyrażonego niegdyś przez Karola Potkańskiego, który stwierdził, że osadnictwo jest „historią zajmowania, podziału i zużytkowania obszaru, na którym się pewien naród osiedla, żyje i rozwija”²³, nowoczesne studia osadnicze powinny obejmować wszystkie absolutnie przejawy aktywności ludzkiej w środowisku jak np. zasiedlenie, gospodarka, strefy eksploatacji i komunikacji czy sfera duchowa²⁴.

Przyjęcie takiej definicji i traktowanie każdego elementu sieci osadniczej (a więc i bab!) jako jej integralnego składnika chroni przed wyciąganiem podobnych, oczywistych jak zaznaczono, wniosków, tym bardziej jeśli włączy się do swych rozważań zasadę ciągłości systemu transportowego. W geografii transportu określa się tym mianem tendencję zmierzającą do tego, by każdy punkt sieci komunikacyjnej miał połączenie z każdym innym punktem tejże sieci, a stosuje się ją także (choć bez nazwania rzeczy po imieniu) i w odniesieniu do wczesnego średniowiecza²⁵.

Jeśli wszakże w cytowanym wcześniej zdaniu R. Klimkowi chodziło faktycznie o szlaki dalekosiężne, to pojawia się tu pytanie o kryteria, jakimi się kierował przy ich identyfikacji; być może o uznaniu ich długodystansowości przesądziły właśnie baby. W każdym bądź razie z perspektywy szlaków dalekiego zasięgu kwestia ta pozostaje niejasna, czego przyczyn upatrywać należy jak się wydaje w fakcie, iż Autor nie podejmuje analizy funkcjonalnej poszczególnych elementów siatki osadniczej, a ona właśnie stanowi klucz do określenia rangi zarówno tak poszczególnych ośrodków, jak i dróg przez nie prowadzących. W efekcie nie powiązał on bab z pruskimi miejscami kultu w sposób dostateczny (raz mimochodem wspomina o świętym gaju²⁶), a na znaczenie sakralne owych rzeźb wskazują przecież niedawne, znane mu, jak można się domy-

²² Ibidem, s. 81, 97.

²³ K. Potkański, *Studja osadnicze*, [w:] idem, *Pisma pośmiertne*, Poznań 2004, s. 78.

²⁴ W. Chudziak, *Człowiek i środowisko w okresie wczesnohistorycznym na Niżu Polskim – uwagi z perspektywy studiów osadniczych*, [w:] *Środowisko – Człowiek – Cywilizacja. Studia interdyscyplinarne nad środowiskiem i kulturą w Polsce*, red. M. Makohonienko, D. Makowiecki, Z. Kurnatowska, Poznań 2007, s. 38–39.

²⁵ I. Tarski, *Koordinacja transportu*, Warszawa 1968, s. 108; por. np. S. Mielczarski, *Średniowieczne drogi na terenie Kociewia*, [w:] *Ze studiów nad dialektem kociewskim i kaszubskim*, red. E. Breza, Warszawa–Poznań 1989, s. 24; E. Kowlaczyk, op. cit., 99.

²⁶ R. Klimek, *Baba na drodze...*, s. 84.

ślać, odkrycia archeologiczne w Poganowie²⁷. W świetle dostępnych danych pruskie miejsca kultowe funkcjonowały nie tylko jako miejsca składania ofiar i dopełniania innych obrzędów, ale również jako swego rodzaju miejsca „użyteczności publicznej” – tu bowiem sprawowano sądy, odbywano wiece, domyślać się też można funkcjonowania w ich pobliżu targów²⁸. Z tych też względów (ale także z uwagi na zasadę ciągłości) za chybioną uznać należy wyrażoną niegdyś opinię o lokalizacji pruskich świętych gajów z dala od jakichkolwiek dróg²⁹.

W tym kontekście święte gaje jawią się jako miejsca multifunkcyjne, co ewokuje teorię ośrodków centralnych Waltera Christallera, choć jej twórca nie wykluczał również dysponowania pojedynczą funkcją centralną. R. Klimek nie wspomina ani słowem o możliwościach wykorzystania modelu christallerowskiego w badaniach nad dawną komunikacją, mimo że cytuje pracę, gdzie bodaj po raz pierwszy na gruncie polskiej archeologii z powodzeniem ją zastosowano w badaniach dróg³⁰. A szkoda, gdyż teoria Christallera stanowi, a zwłaszcza zasada komunikacyjna, bardzo użyteczne narzędzie w tego typu studiach. Poza tym za niewątpliwą zaletę zastosowania teorii Christallera uchodzi zwrócenie uwagi historyków i archeologów na znaczenie funkcji centralnych (tzw. dóbr i usług centralnych, ang. *central goods*) w wytworzeniu się więzi gospodarczych, społecznych i kulturowych między ośrodkiem centralnym (czyli punktem węzłowym w sieci drożnej) a jego zapleczem³¹. Tym samym teoria ośrodków centralnych wypełnia postulat zgłoszony przez zasłużoną dla badań nad siecią drożną badaczkę Teresę Wąsowiczównę, która w swym artykule programowym podkreślała, że „badania nad wczesnośredniowieczną siecią drożną nie powinny być celem samym w sobie”³².

Wzmiankowana zasada komunikacyjna sformułowana przez Christallera, tożsama zresztą z zasadą hierarchizacji użytą w geografii transportu, głosi, że najkorzystniejsza jest taka lokalizacja ośrodków osadniczych, gdy „możliwie dużo miejsc-

²⁷ M. Wyczółkowski, „Baba” kamienna z Poganowa. *Wczesnośredniowieczne miejsce kultu Prusów*, [w:] *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, red. A. Bitner-Wróblewska, G. Iwanowska, Warszawa 2009, s. 605–633; zakładam, iż R. Klimek w chwili przedstawiania swego referatu na konferencji babom poświęconej lub przynajmniej w momencie składania artykułu do druku wiedział o odkryciu baby kamiennej w Poganowie w sierpniu 2007 r., J.M. Łapo, *Corpus pruskich bab kamiennych – możliwości poznania*, [w:] *Pruskie baby kamienne...*, s. 12–13.

²⁸ Por. szerzej E. Siemianowska, *Sacred Places in the Research on Early Medieval Roads and Routes. The Prussian Case*, [w:] *Sacred Space in the State of the Teutonic Order in Prussia*, red. J. Wenta, M. Kopczyńska, *Sacra Bella Septentrionalia*, t. II, s. 59–85 (tu też dalsza literatura).

²⁹ S. Mielczarski, *Przyczyny śmierci świętego Wojciecha*, *Studia Warmińskie*, 1982, t. XIX, s. 26; G. Białyński, *O świętym Wojciechu raz jeszcze*, *KMW*, 2002, nr 2 (236), s. 180; por. też V. Vaitkievičius, *Studies into Balts' Sacred Places*, Oxford 2004, s. 48.

³⁰ W. Chudziak, *Wczesnośredniowieczny szlak komunikacyjny z Kujaw do Prus – studium archeologiczne*, [w:] *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek)*, red. idem, Toruń 1997, s. 9–31.

³¹ Por. szerzej E. Siemianowska, *O zastosowaniu modeli teoretycznych...*

³² T. Wąsowiczówna, *W sprawie metody...*, s. 320.

wości [...] leży na linii komunikacyjnej, łączącej w sposób możliwie najtańszy [czyli najkrótszy – E. S.] ośrodki najważniejsze”³³. Dzięki jej wykorzystaniu uniknąć można zarzutów o łączenie stanowisk wzdłuż z góry zakładanego kierunku, na co w swej recenzji artykułu R. Klimka uwagę zwrócił słusznie M. Bogucki³⁴.

By wdrożyć powyższe, zaledwie tu zarysowane, założenia należy dysponować solidnymi podstawami źródłowymi i w tym miejscu dochodzimy do kwestii zasadniczej dla badań nad wszelkimi aspektami życia Prusów w okresie wczesnośredniowiecznym w ogóle. Nie bez racji M. Bogucki wskazuje na stan badań archeologicznych utrzymujący się na terytoriach pruskich generalnie na poziomie z 1945 roku (oczywiście poza nielicznymi wyjątkami)³⁵, do czego dodać trzeba, że nawet wówczas okres wczesnego średniowiecza nie cieszył się wśród archeologów i pasjonatów prehistorii z obszaru *Ostpreußen* zbytnią popularnością³⁶. Nie bez przyczyny zatem Autor podaje opracowania średniowiecznej sieci komunikacyjnej obszarów sąsiednich lepiej przebadanych pod względem archeologicznym³⁷.

Prace nad inwentaryzacją grodzisk Warmii i Mazur ograniczone na razie do Pomezanii, Pogezaanii i Warmii, jak i nad uzupełnioną i poprawioną reedycją inwentaryzacji monet wczesnośredniowiecznych z ziem polskich dopiero zostały podjęte. W dodatku, co też podkreśla M. Bogucki i z czym trzeba się zgodzić, współczesne badania archeologiczne wyposażone w warsztat dyscyplin przyrodniczych mogą doprowadzić do zasadniczych rewizji starszych poglądów; dość przypomnieć tutaj przypadek grodzisk mazowieckich, których chronologię zmieniły wyniki analiz dendrochronologicznych³⁸. Tej poważnej luki źródłowej nie wypełnią tu rezultaty badań powierzchniowych prowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, których przydatność dla studiów osadniczych bywa często kwestionowana³⁹; dla naszego zagadnienia mogą

³³ W. Christaller, *Ośrodki centralne w Południowych Niemczech*, Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, 1963, z. 1, Teoria ośrodków centralnych, s. 64.

³⁴ M. Bogucki, *Występowanie dirhemów...*, s. 258.

³⁵ Ibidem, s. 258; por. też W. Wróblewski, *Ziemie pruskie i jaćwieskie w okresie plemiennym (VII/VIII–XII/XIII wieku)*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, ed. W. Chudziak, S. Moździoch, Toruń–Wrocław–Warszawa 2006, s. 285–309.

³⁶ T. Nowakiewicz, *‘Pulko Czarny Las’ – wczesnośredniowieczny system osadniczy w północnej Galindii*, [w:] *Przez granice czasu. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu*, red. A. Buko, W. Duczko, Pułtusk 2008, s. 131, p. 14; D.A. Sikorski, *Instytucje władzy u Prusów w średniowieczu (na tle struktury społecznej i terytorialnej)*, Olsztyn 2010, s. 29–31.

³⁷ E. Kowalczyk, *Szlaki drogowe w puszczy na pograniczu mazowiecko-pruskim w średniowieczu*, *Kwartalnik Historyczny*, 1999, t. CVI, s. 3–18; *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek)*. *Studia i materiały*, red. W. Chudziak, Toruń 1997; R. Klimek, *Baba na drodze...*, s. 80, p. 3.

³⁸ M. Dulnicz, *The first dendrochronological dating of the strongholds in northern Masovia*, [w:] *Origins of Central Europe*, red. P. Urbańczyk, Warszawa 1997, s. 137–141.

³⁹ Por. artykuły zawarte w *Archeologiczne Zdjęcia Polski – metoda i doświadczenia. Próba oceny*, red. D. Jaskanis, Warszawa 1996; oraz np. S. Kukawka, *Archeologia średniowiecza czy średniowiecze archeologii?*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 2003, R. LI, s. 73–80.

one pełnić rolę wyłącznie wspomagającą i to dopiero po przepuszczeniu ich przez sito krytyki, a więc nie tak bezkrytycznie, jak czyni to Autor⁴⁰.

W związku z powyższym nie powinien dziwić fakt, wytknięty przez M. Boguckiego, że jedynym ważnym znaleziskiem na blisko 100-kilometrowym szlaku poprowadzonym przez R. Klimka z Bałgi do północnej Barcji jest zaledwie jeden dirhem z byłego Warnikam⁴¹. Niewystarczające rozpoznanie archeologiczne terytoriów zamieszkiwanych we wczesnym średniowieczu przez Prusów sprawia, iż nie znamy dokładnej chronologii większości obiektów (dlatego nie możemy rozwarstwić chronologicznie materiału źródłowego co zalecała T. Wąsowiczówna, a dzięki czemu uchwycić można dynamikę zasiedlenia danego terytorium i funkcjonowania szlaków⁴²), ich funkcji, a nawet standardów kultury materialnej Prusów, co pozostaje nie bez wpływu na identyfikację tak pomocnych przy badaniu szlaków dalekosiężnych importów, także tych pruskich trafiających na ziemie sąsiednie⁴³. Znamienne, że R. Klimek rzadko powołuje się na znaleziska, których proveniencja interpretowana jest jako obca dla ziem pruskich, nie mówiąc już o tym, iż swoje rekonstrukcje równie rzadko wspiera informacjami o cmentarzyskach czy osadach, aczkolwiek trudno (w oparciu o jego publikacje) stwierdzić czy danych o nich brak, czy może określił je zbiorczo jako „sieć osadniczą” (*vide* wyżej), czy może nie bierze ich pod uwagę w wypracowanej przez siebie metodzie. Podobnie jedynymi punktami węzłowymi o ponadregionalnym bezdyskusyjnie znaczeniu z terenów pruskich na jakie powołuje się R. Klimek są nadbałtyckie Wiskiauty i Truso, oba przebadane wykopaliskowo, które to prace potwierdziły znaczenie tychże ośrodków jako ważnych ogniw tzw. „strefy bałtyckiej”, a określanych często za Karlem Polanyi’em jako *ports of trade*⁴⁴. Co ciekawe, nie wspomina ani słowem Autor o arcyciekawych, a tym samym ważkich dla jego zagadnienia rezultatach wykopalisk prowadzonych w mikroregionie nad jeziorem Sałęt, skąd pochodzi przecież połówka dirhema⁴⁵.

W przypadku fragmentaryczności materiału źródłowego umożliwiającego stosowanie metody progresywnej pewną pomocą okazać się może wykorzystanie metody retrogresywnej pozwalającej na ustalenie faktów wcześniejszych w oparciu o źródła późniejsze. Zabieg ów uzasadnia się nieprzyjmowaniem na ogół przy badaniu sieci drożnej

⁴⁰ R. Klimek, *Baba na drodze...*, s. 85, p. 30, s. 89, p. 68, s. 92–93, p. 106–107, 113, s. 95, p. 130.

⁴¹ M. Bogucki, *Występowanie dirhemów...*, s. 258.

⁴² T. Wąsowiczówna, *W sprawie metody...*, s. 315.

⁴³ M. Auch, T. Nowakiewicz, *Ruska ceramika z Ruskiej Wsi. Przyczynek do studiów nad interregionalnymi kontaktami ziem pruskich u schyłku wczesnego średniowiecza*, [w:] *Baltowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, ed. A. Bitner-Wróblewska, G. Iwanowska, Warszawa 2009, s. 483, p. 11.

⁴⁴ Por. np. M. Bogucki, *Viking Age ports of trade in Poland*, *The Estonian Journal of Archaeology*, 2004, t. VIII, s. 100–127.

⁴⁵ W. Wróblewski, T. Nowakiewicz, M. Bogucki, *Terra desolata. Wczesnośredniowieczna Galindia w świetle badań mikroregionu Jeziora Sałęt*, *Studia Galindzkie*, 2003, t. I, s. 157–173; odnośnie Truso zob. szerzej M.F. Jagodziński, *Truso. Między Weonlandem a Wittlandem*, Elbląg 2010.

wyraźnej i jednoznacznej cezurę chronologicznej⁴⁶, ponieważ zgodnie z zasadą konserwatyizmu (lub też tradycjonalizmu) sieci drożnej o jej przebiegu decydują warunki środowiskowe, co tłumaczy istnienie „szlaków naturalnych” powtarzalnych na przestrzeni wieków (*vide* gra słów w języku angielskim route → routine → routinization)⁴⁷.

Jakkolwiek pod adresem metody retrogresywnej, za wykorzystaniem której tak stanowczo opowiadała się T. Wąsowiczówna, kierowano liczne głosy krytyki⁴⁸, stosowania jej nie należy zaniechać, także w odniesieniu do terytoriów pruskich, ale trzeba uzbroić się w „czujność metodyczną”⁴⁹. Jak słusznie zaznacza R. Klimek, pruską sieć drożną wykorzystywali w początkowym okresie swego pobytu na południowych wybrzeżach Bałtyku krzyżacy (podobnie zresztą jak hanzeaci czy osadnicy niemieccy)⁵⁰, dlatego też relacje z ich wypraw mogą stanowić wskazówkę dla odtworzenia wcześniejszych połączeń komunikacyjnych. Bywało, iż zabudowę powstających miast adaptowano do istniejących już, a więc starszych, ciągów jak wskazują badania prowadzone w Dąbrównie, leżącym w dawnej pruskiej Sasinii⁵¹. Wydaje się wszakże, iż powtarzalności dróg na przestrzeni wieków nie należy zbyt generalizować, a każdą z nich badać w indywidualny sposób. Wprawdzie nowe drogi trasowano rzadko, ale wiadomo, że czynili tak i krzyżacy zwłaszcza od drugiej połowy XIII wieku gdy dotarli do obszarów puszczańskich, gdzie często zdarzało im się błądzić⁵².

Z równie ostrożnym traktowaniem powinny spotkać się wszelkie wzmianki o drogach, jak również ścieżkach. Wykluczyć nie można przecież, że ostatnie z wymienionych były kiedyś drogami, a spadły do rangi ścieżek wraz ze zmianami w sieci osadniczej. Spotykanemu w źródłach pisanych wyrażeniu *via antiqua* nie można także, jak się wydaje, przypisywać bezkrytycznie pełnej mocy dowodowej, a przynajmniej nie w znaczeniu takim, jak to widzi R. Klimek. Według bowiem jego sugestii określenie *antiqua* odnosi się do czasów starożytnych, mamy tu chyba do czynienia z kolejnym nieprecyzyjnym wyrażeniem, bo raczej nie chodzi w tym miejscu o „starożytność” z naszej perspektywy, a jedynie „starożytność” dla osób zaangażowanych w wystawie-

⁴⁶ D. Denecke, op. cit., s. 433.

⁴⁷ Por. T. Wąsowiczówna, *W sprawie metody...*, s. 311; B. Stjernquist, *Models of Commercial Diffusion in Prehistoric Times*, Scriptora Minora, 1967, t. II, s. 9, mapa 1; S.M. Sindbæk, *Routes and long-distance traffic – the nodal points of Wulfstan’s voyage*, [w:] *Wulfstan’s voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*, red. A. Englert, A. Trakadas, Roskilde 2009, s. 72.

⁴⁸ B. Wyrozumska, *Drogi ziemi krakowskiej do końca XVI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 8; E. Kowalczyk, op. cit., s. 98–99.

⁴⁹ T. Wąsowiczówna, *rec. J. Nowak, Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV w.*, Wrocław 1951, Przegląd Zachodni, 1952, R. VIII, s. 474.

⁵⁰ B. Zientara, *Odra: droga czy bariera?*, Przegląd Historyczny, 1970, t. LXI, s. 113.

⁵¹ J. Maik, *Wyniki badań nad osią komunikacyjną przez Dąbrówno, woj. olsztyńskie (XIV–XIX w.)*, Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne, 1996, t. 2, s. 177–187.

⁵² Por. R. Simiński, *Od „solitudo” do „terra culta”. Przestrzeń jako przedmiot wyobrażeń w Inflantach i Prusach od XIII do początku XIV wieku*, Toruń 2008, s. 53–54.

nie danego dokumentu, co w sumie może być też sprawą subiektywną⁵³. O tym jak daleko posuniętą rozwałę należy zachować przy analizie źródeł pisanych świadczyć może przykład drogi prowadzącej z Poznania do Gdańska przez Nakło, która w połowie XIV stulecia odnotowana została jako *via nova*, dodajmy, że nowa dla kupców, gdyż ze wzmianek wcześniejszych domyślać się możemy jej funkcjonowania i w wiekach wcześniejszych⁵⁴. Powróćmy jeszcze raz do bab pruskich – jak sam autor podkreśla, nie znamy pierwotnego miejsca ich posadowienia⁵⁵, czyli czynnika ze wszech miar pierwszorzędny przy rekonstrukcji sieci komunikacyjnej, dlatego nie mogą one raczej (jak na razie) stanowić podstawy dla tego typu studiów, a propozycja Autora odnosić się może do osadnictwa (i sieci drożnej) późniejszych stuleci.

Jak zatem widać z kilku zaledwie poruszonych tu kwestii badacz dawnej sieci komunikacyjnej powinien zachować „czujność metodyczną” nie tylko w przypadku posługiwania się metodą retrogresywną, ale w obrębie całego tego zagadnienia charakteryzującego się znacznym stopniem skomplikowania, chociażby z uwagi na to, że pomimo ogólnych zasad studia nad pojedynczą drogą mogą okazać się „studium przypadku”. Niemniej punktem wyjścia powinno być tu przyjęcie jasno określonej terminologii i metody badawczej, z tym, że wydaje się, iż wytyczne zaproponowane 60 lat temu przez Teresę Wąsowiczównę (nie umniejszając oczywiście zasług teje badaczki dla zajmującej nas tu problematyki) powinny zostać zmodyfikowane, zwłaszcza, że odnosiły się wyłącznie do metody badań połączeń lądowych. Podobną uwagę skierować można pod adresem odtworzonego szlaku prowadzącego w XI wieku z Kujaw do Prus, choć, co przyznać trzeba, zaaplikowane wówczas założenia stanowiły poważny krok naprzód w studiach nad dawną komunikacją.

Podstawowym problemem przy odtwarzaniu sieci komunikacyjnej na terytoriach niedyś pruskich jest niewystarczający stan ich rozpoznania archeologicznego, stąd nasywa się pytanie: w jakim stopniu badania oparte przede wszystkim na metodzie retrogresywnej odnoszą się do wczesnego średniowiecza? Podobnie jak M. Bogucki nie wykluczam, iż przyszłe prace archeologiczne potwierdzą przebieg szlaków wskazany już dziś przez R. Klimka, choć tak jak i M. Bogucki sądzę, że wszelkie przedsięwzięcia naukowe powinny być lepiej umocowane, tak w materiale źródłowym, jak i obranej metodzie. Poza tym badaczka powinna cechować dociekliwość, a tej chyba tu zabrakło, skoro poczynania Autora mijają się z celem, który sam (!) on sobie postawił. Jak bowiem podkreśla „zasadniczym celem tej pracy jest zebranie w całość, w formie katalogu wszystkich znanych znalezisk dirhamów z obszaru Prus, co nie było do tej pory zrealizowane”⁵⁶. W tym kontekście zdumiewa odpowiedź udzielona M. Boguckiemu, gdzie

⁵³ Por. G. Myśliwski, *Pamiętnicy. Ludzie sędziwi jako źródło wiedzy o przeszłości na ziemiach polskich (do końca XVI w.)*, [w:] *Europa barbarica, Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*, red. R. Michałowski, Warszawa 2008, s. 113–126.

⁵⁴ S. Weymann, *Zagadnienie dróg w Wielkopolsce...*, s. 216, p. 78.

⁵⁵ R. Klimek, *Baba na drodze...*, s. 81.

⁵⁶ R. Klimek, *Występowanie dirhamów...*, s. 217.

Autor pozornie zgadza się z zarzutem tegoż o brakach w katalogu i niewykorzystaniu w pełni dostępnej literatury przedmiotu. Pozornie – bo ostatecznie R. Klimek stwierdza, że „literatura, z której nie korzystałem, nie ma większego wpływu na ustalenie szlaków”⁵⁷, które to podejście – zważywszy na fakt, że ziemie pruskie należą do wyjątkowych pod względem znalezisk monet – nie wymaga komentarza. Brak owej docieklivosti to także przyczyna, jak się zdaje, nie odwoływania się przez Autora do metody porównawczej, a zatem nieznamomości literatury nie tylko Prus *stricto* tyczącej, ale i innych obszarów (w szczególności tych o analogicznych uwarunkowaniach środowiskowych), dla których podejmowano się odtworzenia sieci drożnej. Z własnych poczynań wiem, iż właściwe i rozważne jej wdrożenie potrafi wnieść wiele nowego do naszego obszaru badań, na co zresztą także wskazywała T. Wąsowiczówna⁵⁸.

Na koniec jeszcze jedna kwestia – jakkolwiek incydent z dirhemami znalezionymi na grodzisku w Truszkach-Zalesiu na pochwałę z pewnością nie zasługuje, wysunięcie go jako argumentu w dyskusji naukowej wydaje się być nietaktem świadczącym o nieumiejętności przyjmowania krytyki, bądź o braku poważniejszych argumentów lub też o obu tych przypadkach jednocześnie.

---

⁵⁷ R. Klimek, O *dirhemach*, Prusach..., s. 260.

⁵⁸ T. Wąsowiczówna, W *sprawie metody...*, s. 319–320.

PRUTHENIA

Tom VII

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Tom VII
Pismo poświęcone
Prusom i ludom bałtyjskim

Rada Naukowa:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Słupecki*

Redagują:

*Grzegorz Białuński (redaktor), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (zastępca redaktora),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (sekretarz)*

Tłumaczenia streszczeń i spisu treści:

Joachim Stephan (j. niemiecki), Seweryn Szczepański (j. angielski)

Opracowanie graficzne, skład i projekt okładki:

Marek M. Pacholec

Czasopismo PRUTHENIA ukazuje się równoległe
w wersji drukowanej oraz elektronicznej.
Wersja elektroniczna Rocznika dostępna jest pod adresem:
<http://pismo.pruthenia.pl>

Wydanie drukowane jest wersją pierwotną czasopisma.

Edycja wspólna

Towarzystwa Naukowego PRUTHENIA

oraz

Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Band VII
Zeitschrift für Geschichte und Kultur
der Prußen und der baltischen Völker

Wissenschaftlicher Beirat:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Stupecki*

Redigiert von:

*Grzegorz Białuński (Redakteur), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (stellvertretender Redakteur),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (Sekretär)*

Übersetzung der Zusammenfassungen und des Inhaltsverzeichnisses:

Deutsch – Joachim Stephan, von Englisch – Seweryn Szczepański,

Vorbereitung zum Druck und Umschlagentwurf:

Marek M. Pacholec

Die Zeitschrift PRUTHENIA erscheint parallel
in gedruckter und elektronischer Fassung.

Die elektronische Version der Jahresschrift ist zugänglich unter der Adresse:

<http://pismo.pruthenia.pl>

Die gedruckte Fassung gilt als Erstausgabe der Zeitschrift

Wissenschaftlicher Verein PRUTHENIA
und
Wojciech-Kętrzyński-Forschungszentrum in Olsztyn

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Volume VII
Journal of the history of Prussians
and the Baltic Nations

Advisory Board:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Słupecki*

Editorial Board:

*Grzegorz Białuński (editor in chief), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (deputy editor),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (secretary)*

Translations:

Joachim Stephan (German), Seweryn Szczepański (English)

PRUTHENIA yearbook is published on paper,
and as a PDF in on-line version.
Digital version of the yearbook is available on Pruthenia website
<http://pismo.pruthenia.pl>

Printed edition is a primary version of the journal.

Scientific Association PRUTHENIA
&
The Wojciech Kętrzyński Research Center in Olsztyn

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

Contents

I. Studies and articles

- Andrzej Janowski, *Baltic chapes in the findings from Poland* 7
 Sławomir Wadył, *Remarks on the sacred space of North-West Slavs and Prussia*
 Paweł Szczepanik, *in the Early Middle Ages* 37

II. Materials and resources

- Piotr Iwanicki, *Cemetery in Lisy county Goldap under the archival records and nowadays archaeological field surveys* 69
 Marek F. Jagodziński, *Amulet from Truso. Contribution to the beliefs of the Scandinavian people* 85
 Vladimir I. Kulakov, *Korallenberge: stratigraphy and chronology of the settlement* 95
 Sławomir Wadył, *The stronghold in Ornowo-Lesiak under the recent results of archaeological field surveys* 117
 Marcin Engel, *Not only archaeology. Interdisciplinary research of the*
 Cezary Sobczak, *multicultural settlement-assemblage in Szurpity – Suwałki Region* 137
 Robert Klimek, *Where was located castle Wissenburg (Wallewona) and castle Weistotepila? Review of the strongholds under the Guber river in the context of the sample of location* 159
 Norbert Goßler, *Late Middle-Ages complex (Rampart and cemetery) in*
 Christoph Jahn, *Unterplebhen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, county Kętrzyn) in archival records of the former Prussia-Sammlung (Königsberg/Ostpreußen)* 191
 Wojciech Wróblewski, *Films from the didactical collection of the Department of Archaeology at the University in Breslau (Wrocław) currently in Institute of Archaeology – University of Warsaw* 213

III. Polemics and discussions

Ewelina Siemianowska,	<i>About roads, traces, stone figures (so-called 'baby'), Prussians and the methods – on the margins of discussion between Mateusz Bogucki and Robert Klimek</i>	221
Elżbieta Kowalczyk-Heyman,	<i>About the location of the Teutonic Order procuratoria in Przewłoki</i>	233
Alicja Dobrosielska,	<i>Pagan Prussia – on the way to statehood</i>	247
Wiesław Długokęcki,	<i>Notes about structures of the authority among the Prussians in Early Medieval Times</i>	257
Bogdan Radzicki,	<i>Institutions of authority... and Social Theory. Contribution to the social-history of the Prussians</i>	267

IV. Reviews

<i>Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki, Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Janów Pomorski 1, w: Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, t. I:2. Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności, (red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studia nad Truso, t. I:2 (Sławomir Wadył)</i>	285
---	-----

V. Academic chronicle

Bogdan Radzicki,	<i>Report on activities Pruthenia Society for the year 2011</i>	295
Mirosław Hoffmann,	<i>International symposium Das neue und das neuste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreussischen Gebiete</i>	301

Inhaltsverzeichnis

I. Studien und Artikel

- Andrzej Janowski, *Schwert Orthbänder baltischer Herkunft in Funden aus Polen* 7
- Sławomir Wadyl, *Bemerkungen zum sakralen Raum bei den Nordwestslawen und den Prußen im Frühmittelalter* 37

II. Materialien und Quellen

- Piotr Iwanicki, *Der Friedhof in Lisy, Kreis Goldap, im Licht der archivalischen Quellen und der aktuellen Ausgrabungen* 69
- Marek F. Jagodziński, *Ein Amulett aus Truso. Ein Beitrag zu den Forschungen zu den Glaubensvorstellungen der skandinavischen Völker* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: Stratigraphie und Chronologie der Siedlung* 95
- Sławomir Wadyl, *Der Burgwall in Ornowo-Lesiak im Licht der Ergebnisse der letzten archäologischen Forschungen* 117
- Marcin Engel, *Nicht nur Archäologie. Interdisziplinäre Forschungen zum multikulturellen Siedlungskomplex von Szurpily in der Suwalker Region* 137
- Robert Klimek, *Wo lagen die Burgen Wiesenburg (Wallewona) und Weistotepila? Überprüfung der Burgwälle an der Guber im Kontext eines Lokalisierungsversuchs* 159
- Norbert Goßler, *Der spätmittelalterliche Komplex (Burg und Gräberfeld) von Unterplehnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, pow. kętrzyński) im Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Filme aus der didaktischen Sammlung des Instituts für Archäologie der Universität Breslau (Wrocław) in den archivalischen Sammlungen des Instituts für Archäologie der Universität Warschau* 213

III. Polemiken und Diskussionen

Ewelina Siemianowska,	<i>Über Straßen, Wege, prufische Baben und Methode oder am Rande der Polemik zwischen Mateusz Bogucki und Robert Klimek</i>	221
Elżbieta Kowalczyk-Heyman,	<i>Zur Lokalisierung der Deutschordenspflege in Przewłoki (Diskussionsbeitrag)</i>	233
Alicja Dobrosielska,	<i>Die heidnischen Prußen – auf dem Weg zur Staatlichkeit</i>	247
Wiesław Długokęcki,	<i>Bemerkungen über die Herrschaftsstrukturen bei den Prußen im frühen Mittelalter</i>	257
Bogdan Radzicki,	<i>Herrschaftsinstitutionen... und Gesellschaftstheorie. Ein Beitrag zur Gesellschaftsgeschichte der Prußen</i>	267

IV. Rezensionen und Besprechungen

Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki,	<i>Die frühmittelalterliche Besiedlung des Grabungsplatzes Hansdorf (Janów Pomorski) 1, in: Janów Pomorski, Grabungsplatz. 1. Ergebnisse der Rettungsgrabungen der Jahre 2007–2008, Bd. 1:2. Von der späten Völkerwanderungszeit bis zur Neuzeit, (Red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studien zu Truso (Studia nad Truso), Bd. 1:2 (Sławomir Wadył)</i>	285
--	---	-----

V. Wissenschaftliche Chronik

Bogdan Radzicki,	<i>Tätigkeitsbericht der Gesellschaft Pruthenia für das Jahr 2011</i>	295
Mirosław Hoffmann,	<i>Internationales Symposium: Das neue und das neueste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreuussischen Gebiete</i>	301

Spis treści

I. Studia i artykuły

- Andrzej Janowski, *Trzewiki pochew mieczy pochodzenia bałtyjskiego w znaleziskach z ziem polskich* 7
- Sławomir Wadyl, *Uwagi o przestrzeni sakralnej północno-zachodniej słowiańszczyzny i Prus we wczesnym średniowieczu* 37

II. Materiały i źródła

- Piotr Iwanicki, *Cmentarzysko w Lisach pow. gołdapski w świetle źródeł archiwalnych i współczesnych badań archeologicznych* 69
- Marek F. Jagodziński, *Amulet z Truso. Przyczynek do badań nad wierzeniami ludów skandynawskich* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: stratigraphy and chronology of the settlement* 95
- Sławomir Wadyl, *Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych* 117
- Marcin Engel, *Nie tylko archeologia. Interdyscyplinarne badania wielokulturowego zespołu osadniczego w Szurpiałach na Suwalszczyźnie* 137
- Robert Klimek, *Gdzie położone były zamki Wiesenburg (Wallewona) i Węstotepila? Przegląd grodzisk nad Gubrem w kontekście próby ustalenia ich lokalizacji* 159
- Norbert Goßler, *Der spätmittelalterliche Komplex (Burg und Gräberfeld) von Unterplehnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, pow. Kętrzyński) im Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Filmy z kolekcji dydaktycznej Katedry Archeologii Uniwersytetu w Breslau (Wrocław) w zbiorach archiwalnych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego* 213

III. Polemiki i dyskusje

- Ewelina Siemianowska, *O drogach, szlakach, babach, Prusach i metodzie czyli na „marginesie” polemiki między Mateuszem Boguckim a Robertem Klimkiem* 221
- Elżbieta Kowalczyk-Heyman, *W sprawie lokalizacji prokuratorii krzyżackiej w Przewłokach (głos w dyskusji)* 233
- Alicja Dobrosielska, *Prusy pogańskie – w drodze ku państwowości* 247
- Wiesław Długokęcki, *Uwagi o strukturach władzy u Prusów we wczesnym średniowieczu* 257
- Bogdan Radzicki, *Instytucje władzy... a teoria społeczna. Przyczynek do historii społecznej Prusów* 267

IV. Artykuły recenzyjne i omówienia

- Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki, Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, t. I:2. Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności, (red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studia nad Truso, t. I:2 (Sławomir Wadył)* 285

V. Kronika

- Bogdan Radzicki, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Pruthenia za rok 2011* 295
- Mirosław Hoffmann, *Sprawozdanie z międzynarodowego sympozjum Das neue und das neueste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreuussischen Gebiete* 301

ISSN 1897-0915